

O'ZBEKISTONDA XORIJIY INVESTITSİYALARNING MAMLAKAT IQTISODIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Ko'chqarov Fayzullo Abdujabborovich

Namangan davlat universiteti, Moliyaviy munosabatlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonga jalb etilayotgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etish kanallari, ularning dinamikasi va tarkibiy xususiyatlari global investitsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2015–2024-yillar bo'yicha BMTning Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi hamda Jahon bankining xalqaro taqqoslanadigan statistik ma'lumotlaridan foydalanilib, rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga yo'naltirilgan TTXI oqimlarining o'zgarishi hamda O'zbekistonda TTXI hajmi, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi va real iqtisodiy o'sish sur'atlari qiyosiy-dinamik usulda baholangan.

Kalit so'zlar: xorijiy investitsiyalar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy rivojlanish, investitsiya muhiti, texnologiya transferi, eksport diversifikatsiyasi, globallashtirish, xususiyashtirish, iqtisodiy o'sish.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida kapitalning transchegaraviy harakati iqtisodiy o'sish, ishlab chiqarish tarkibini modernizatsiya qilish va mamlakatlarning global qiymat zanjirlariga (GVC) integratsiyalashuvini belgilovchi muhim omillardan biriga aylangan. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI; FDI) oddiy moliyaviy resurs oqimidan farqli ravishda investorning uzoq muddatli iqtisodiy manfaatdorligi, boshqaruvda ishtiroki, texnologiya va nou-xau (know-how) transferi, korporativ boshqaruv amaliyotlari hamda yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli TTXIning qabul qiluvchi mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri kapital shakllanishini oshirish bilan cheklanmay, mehnat unumdorligi, eksport murakkabligi, innovatsiya, bandlik sifati va mahalliy korxonalar raqobatbardoshligiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin [9; 10; 11].

Biroq TTXI har doim ham avtomatik ravishda yuqori iqtisodiy samara bermaydi. Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy rivojlanishga real hissasi qabul qiluvchi mamlakatning inson kapitali, moliya bozori rivojlanganligi, institutsional muhit, raqobat darajasi, infratuzilma sifati va mahalliy biznesning o'zlashtirish (absorbativ) salohiyatiga bog'liq. Agar investitsiyalar asosan xomashyo qazib olish yoki importga yuqori darajada qaram kapital sig'imli loyihalarda konsentratsiyalansa, mahalliy iqtisodiyot bilan bog'lanishlar cheklangan bo'lishi, foydaning katta qismi repatriatsiya qilinishi va texnologik yoyilish samaralari (spillover) kutilgan darajada yuzaga kelmasligi mumkin [9–13].

UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, 2015–2024-yillarda global TTXI oqimlari

sezilarli tebranishlarni boshdan kechirdi: 2015-yildagi 2,2 trln AQSh dollaridan 2024-yilda qariyb 1,5 trln dollargacha pasaydi. Shu davrda rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning global TTXI oqimidagi ulushi 33,3 foizdan 57,5 foizgacha oshgan. Bu holat transmilliy kapital geografiyasida tarkibiy siljish yuz berayotganini, rivojlanayotgan bozorlar kapital, ishlab chiqarish va infratuzilma loyihalari uchun tobora muhimroq yo'nalishga aylanayotganini anglatadi [1]. 2025-yilda global TTXI 6 foizga o'sib 1,6 trln AQSh dollariga yetgan bo'lsa-da, UNCTAD investitsiyalar mamlakatlar va tarmoqlar kesimida yuqori darajada konsentratsiyalashayotganini ta'kidlaydi [2].

O'zbekistonda 2017-yildan boshlab iqtisodiyotni liberallashtirish, valyuta bozorini erkinlashtirish, investitsiya va tadbirkorlik faoliyatining huquqiy kafolatlarini kuchaytirish, davlat korxonalari islohoti va xususiy sektor ulushini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar xorijiy investorlar uchun bozor sharoitlarini o'zgartirdi. 2019-yilda qabul qilingan «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi O'RQ-598-son Qonun investorlar huquqlari va investitsiya faoliyati kafolatlarini tizimlashtirdi [6]. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi hamda «O'zbekiston – 2030» strategiyasida xususiy va xorijiy investitsiyalarni iqtisodiy tarkibiy o'zgarishlarning muhim harakatlantiruvchi kuchi (drayveri) sifatida kengaytirish vazifalari belgilangan [7; 8].

ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijiy investitsiyalar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiy adabiyotlarda bir nechta nazariy kanallar orqali izohlanadi. Neoklassik yondashuvda xorijiy kapital asosiy kapital jamg'arilishini ko'paytirib, qisqa va o'rta muddatda ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga xizmat qiladi. Endogen o'sish nazariyalarida esa TTXIning asosiy afzalligi kapital hajmidan ko'ra texnologiya, bilim, boshqaruv amaliyoti va tashkiliy innovatsiyalarning transchegaraviy tarqalishida namoyon bo'ladi.

E. Borensztein, J. De Gregorio va J.-W. Lee 69 ta rivojlanayotgan mamlakat ma'lumotlari asosidagi tadqiqotida TTXI texnologiya transferining muhim vositasi ekanini va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri qabul qiluvchi mamlakatdagi inson kapitalining minimal (bo'sag'aviy) darajasiga bog'liqligini ko'rsatgan [9]. Mazkur natija xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish uchun faqat investitsiya jalb qilishning o'zi yetarli emasligini, balki mahalliy kadrlar va korxonalarining yangi texnologiyalarni o'zlashtirish salohiyati ham muhim ekanini anglatadi.

L. Alfaro, A. Chanda, S. Kalemli-Ozcan va S. Sayek TTXI va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni mahalliy moliya bozorlari rivojlanganligi bilan izohlab, moliyaviy institutlari nisbatan rivojlangan mamlakatlar xorijiy investitsiyalardan ko'proq foyda olishini aniqlagan [10]. Keyingi tadqiqotlarda ushbu mualliflar mahalliy yetkazib beruvchilar bilan orqaga yo'naltirilgan ishlab chiqarish bog'lanishlarining (backward linkages) shakllanishi xorijiy korxonalaridagi yuqori unumdorlikning mahalliy iqtisodiyotga tarqalishida muhim vosita ekanini asoslagan [11].

S. Iamsiraroj va M.A. Ulubaşoğlu ko'plab mamlakatlarni qamrab olgan tadqiqotda TTXI bilan iqtisodiy o'sish o'rtasida, umuman olganda, ijobiy bog'liqlik

mavjudligini, biroq ushbu ta'sir mamlakatning savdo ochiqqligi, moliyaviy rivojlanishi va boshqa o'zlashtirish shartlariga qarab o'zgarishini ko'rsatadi [12]. S. Iamsirarojning keyingi tahlili esa TTXI va iqtisodiy o'sish o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi: xorijiy investitsiyalar o'sishni rag'batlantirishi bilan birga, yuqori o'sish sur'atlari ham xorijiy investorlar uchun bozor jozibadorligini kuchaytiradi [13].

O'zbekiston bo'yicha zamonaviy institutsional tahlillar ham «investitsiya miqdori» va «investitsiya sifati»ni farqlash zarurligini ko'rsatadi. Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan milliy TTXI strategiyasi bo'yicha tavsiyalarda yuqori sifatlil xorijiy investitsiyalarni murakkabroq, bilim va texnologiya sig'imi yuqori tarmoqlarga jalb etish, investitsiya qonunchiligini modernizatsiya qilish, rag'batlarni optimallashtirish, investitsiyalarni targ'ib qilish institutlarini kuchaytirish, xususiylashtirish va davlat-xususiy sheriklik (DXSh; PPP) imkoniyatlaridan foydalanish ustuvor vazifalar sifatida qayd etilgan [5]. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) 2025-yilgi tahliliga ko'ra, O'zbekistonda xorijiy investitsiyalar o'sib bormoqda, biroq ular kapital sig'imli tarmoqlarda nisbatan yuqori konsentratsiyalangan; mahalliy iqtisodiyotga yoyilish samaralarini kuchaytirish uchun kichik va o'rta biznes (KOB; SME) salohiyati, tartibga solish aniqligi va mahalliy kooperatsiya kanallarini rivojlantirish muhim [4].

Adabiyotlar sharhi asosida TTXIning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini besh asosiy kanalga ajratish mumkin: birinchidan, asosiy kapital va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish; ikkinchidan, texnologiya va boshqaruv kompetensiyalarini transfer qilish; uchinchidan, mahalliy yetkazib beruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar bilan kooperatsiya orqali yoyilish samaralarini yaratish; to'rtinchidan, eksport bozorlariga kirish va global qiymat zanjirlarida ishtirokni kuchaytirish; beshinchidan, yangi va nisbatan yuqori malakali ish o'rinlarini yaratish. Ushbu kanallarning amaliy kuchi investitsiyalarning tarmoq tarkibi hamda qabul qiluvchi iqtisodiyotning o'zlashtirish salohiyati bilan belgilanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot deskriptiv-analitik va qiyosiy dizayn asosida amalga oshirildi. Empirik bazani UNCTADning «Jahon investitsiyalari hisoboti – 2025» (WIR 2025) statistik ilovalari, «Jahon investitsiyalari hisoboti – 2026» (WIR 2026)ning global investitsiya tendensiyalari bo'yicha yangilangan ma'lumotlari, Jahon bankining «Jahon taraqqiyoti ko'rsatkichlari» (WDI) bazasi, OECDning O'zbekiston investitsiya siyosatiga oid 2025-yilgi sharhi hamda O'zbekiston Respublikasining investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etadi [1–8].

Tahlil uchun 2015–2024-yillar davri tanlandi. Mazkur davr UNCTAD bo'yicha rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kesimida hamda Jahon banki WDI bazasida O'zbekiston uchun bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan eng so'nggi o'n yillik to'liq taqqoslanadigan davr hisoblanadi. 2025-yil bo'yicha UNCTADning global agregat ko'rsatkichlari mavjud bo'lsa-da, O'zbekiston uchun Jahon bankining ushbu tadqiqotda ishlatilgan uchta indikatorning taqqoslanadigan qatori 2024-yilda yakunlanadi; shu sababli jadval tahlilida yagona vaqt chegarasi saqlandi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: dinamik tahlil – TTXI oqimlarining vaqt bo'yicha o'zgarishini aniqlash; qiyosiy tahlil – rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda TTXI dinamikasini solishtirish; tarkibiy tahlil – rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon investitsiya oqimidagi ulushi o'zgarishini baholash; trend va indeks tahlili – boshlang'ich va yakuniy davr ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zgarishni hisoblash; mantiqiy umumlashtirish – O'zbekiston uchun TTXI ta'sir kanallarini institutsional va tarkibiy nuqtayi nazardan talqin qilish.

O'zbekiston bo'yicha TTXI sof oqimlarining AQSh dollaridagi miqdori Jahon bankining TTXI sof oqimlari (YaIMga nisbatan foizda) va nominal YaIM ko'rsatkichlari asosida hisoblandi:

$$TTXI_t = (TTXI/YaIM)_t \times YaIM_t / 100, (1)$$

bu yerda $(TTXI/YaIM)_t$ – TTXI sof oqimlarining YaIMga nisbati, foizda; $YaIM_t$ – joriy narxlardagi nominal YaIM, AQSh dollarida; t – yil.

Ushbu yondashuv bir xil WDI metodologiyasi doirasida mutanosib ko'rsatkichlarni olish imkonini beradi. Natijalarni talqin qilishda muhim metodologik cheklov hisobga olindi: TTXI va YaIM o'sishi o'rtasidagi parallel dinamika sabab-oqibat aloqasini isbotlamaydi. Bunday xulosa uchun mikro yoki makro darajadagi ekonometrik identifikatsiya talab etiladi; mazkur maqolaning vazifasi esa statistik tendensiyalar va iqtisodiy mexanizmlarni tizimli tahlil qilishdan iborat.

TAHLIL VA NATIJALAR

2015–2024-yillar global investitsiya oqimlari uchun yuqori o'zgaruvchanlik (volatillik) bilan tavsiflandi. Davr boshida rivojlangan iqtisodiyotlar TTXIning asosiy qabul qiluvchisi bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning ulushi sezilarli oshdi. Ushbu o'zgarish bir tomondan pandemiya, global foiz stavkalari, geosiyosiy noaniqlik va transmilliy korporatsiyalarning (TMK; MNE) qayta investitsiya qarorlari bilan, ikkinchi tomondan esa rivojlanayotgan mamlakatlarda bozor hajmi, infratuzilma, ishlab chiqarish xarajatlari va yangi iste'mol talabining oshishi bilan izohlanadi [1; 2].

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, jahon TTXI oqimi 2015-yildagi 2 218,6 mlrd AQSh dollaridan 2024-yilda 1 508,8 mlrd dollargacha, ya'ni qariyb 32 foizga kamaygan. Ushbu pasayish barcha mamlakat guruhlarida bir xil kechmagan. Rivojlangan iqtisodiyotlarga yo'naltirilgan TTXI 1 480,0 mlrd dollardan 641,6 mlrd dollargacha qisqarib, davr davomida 56,6 foizlik pasayishni qayd etgan. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda esa TTXI hajmi 738,6 mlrd dollardan 867,2 mlrd dollargacha ko'payib, qariyb 17,4 foizga oshgan.

Natijada rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning global TTXI oqimidagi ulushi 2015-yildagi 33,3 foizdan 2024-yilda 57,5 foizgacha, ya'ni 24,2 foiz punktga ko'tarilgan. Ayniqsa 2020-yilda pandemiya sharoitida rivojlangan iqtisodiyotlarda transchegaraviy investitsiyalar keskin qisqargani sabab rivojlanayotgan iqtisodiyotlar ulushi 73,8 foizga yetgan. 2021-yildan keyin rivojlangan mamlakatlarda qisman tiklanish kuzatilgan bo'lsa-da, 2022–2024-yillarda rivojlanayotgan iqtisodiyotlar global TTXI oqimining yarmidan ko'pini qabul qilishda davom etgan.

1-jadval

Rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga TTXI oqimlari, 2015–2024-yillar

Yil	Rivojlangan iqtisodiyotlar, mlrd AQSh dollari	Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, mlrd AQSh dollari	Jahon, jami, mlrd AQSh dollari	Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar ulushi, %
2015	1 480,0	738,6	2 218,6	33,3
2016	1 370,7	672,9	2 043,6	32,9
2017	1 071,0	699,3	1 770,3	39,5
2018	596,2	698,0	1 294,2	53,9
2019	955,3	703,5	1 658,8	42,4
2020	227,6	640,9	868,5	73,8
2021	777,0	899,5	1 676,5	53,7
2022	459,9	929,6	1 389,5	66,9
2023	589,6	865,4	1 455,0	59,5
2024	641,6	867,2	1 508,8	57,5
O'zgarish, 2015–2024	–56,6 %	+17,4 %	–32,0 %	+24,2 f.p.

Mazkur global siljish O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega. Bir tomondan, xalqaro kapitalning rivojlanayotgan bozorlarga yo'nalishi yangi investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida investor uchun raqobatni kuchaytiradi. Shuning uchun investitsiya siyosatining markazida faqat soliq imtiyozlari yoki loyiha qiymati emas, balki investor uchun bozor sharoitining prognoz qilinishi, infratuzilma, logistika, huquqni qo'llash sifati, malakali mehnat resurslari va mahalliy kooperatsiya imkoniyatlari turishi lozim.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar jadallashgan davrda TTXI oqimlari ham yangi bosqichga chiqdi. Jahon bankining taqqoslanadigan ma'lumotlari 2015–2024-yillarda TTXI sof oqimlarining YaIMdagi ulushi sezilarli tebranganini, biroq davr yakunida boshlang'ich darajadan ancha yuqori bo'lganini ko'rsatadi. TTXI oqimining nominal miqdori 2015-yildagi qariyb 1,04 mlrd AQSh dollaridan 2024-yilda 2,99 mlrd dollargacha oshgan (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda TTXI sof oqimlari va real YaIM o'sishi dinamikasi, 2015–2024-yillar

Yil	TTXI sof oqimi, mlrd AQSh dollari	TTXI sof oqimi, YaIMga nisbatan %	Real YaIM o'sishi, %
2015	1,04	1,21	7,22
2016	1,66	1,93	5,93
2017	1,80	2,58	4,40
2018	0,62	1,06	5,56
2019	2,32	3,44	6,78
2020	1,73	2,60	1,56
2021	2,28	2,95	8,03
2022	2,66	2,95	6,00

2023	2,16	2,10	6,29
2024	2,99	2,60	6,50
O'rtacha, 2015–2024	1,93	2,34	5,83

2-jadvalga ko'ra, O'zbekistonda TTXI sof oqimlarining YaIMdagi ulushi 2015-yilda 1,21 foiz bo'lgan bo'lsa, 2019-yilda 3,44 foizga yetib, ko'rib chiqilayotgan davrning eng yuqori darajasini qayd etgan. 2020-yilda pandemiya sharoitida real YaIM o'sishi 1,56 foizgacha sekinlashganiga qaramay, TTXIning YaIMdagi ulushi 2,60 foizni tashkil etgan. 2021–2022-yillarda ushbu ko'rsatkich qariyb 2,95 foiz atrofida saqlangan, 2023-yilda 2,10 foizgacha pasaygan va 2024-yilda 2,60 foizgacha tiklangan.

2015–2024-yillar bo'yicha TTXIning YaIMdagi o'rtacha ulushi 2,34 foizni, real YaIM o'sishining o'rtacha sur'ati esa 5,83 foizni tashkil etdi. TTXI sof oqimlarining nominal miqdori 2015-yildan 2024-yilgacha qariyb 186,8 foizga oshgan. Biroq dinamik qatorda TTXI va YaIM o'sishi o'rtasida mexanik bir xil yo'nalish kuzatilmaydi: masalan, 2017-yilda TTXI/YaIM nisbati 2,58 foizgacha oshgan bir vaqtda real o'sish 4,40 foizgacha sekinlashgan; 2021-yilda esa iqtisodiy faollikning pandemiyadan keyingi tiklanishi bilan o'sish 8,03 foizga yetgan. Bu holat TTXIning iqtisodiy samarasi vaqt laglari, investitsiya yo'nalishi, import komponenti, ichki talab, fiskal va pul-kredit sharoitlari kabi ko'plab omillar orqali shakllanishini ko'rsatadi.

Birinchi ta'sir kanali – kapital jamg'arilishi va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi. TTXI yangi korxonalar, modernizatsiya, infratuzilma va ishlab chiqarish uskunalariga qo'shimcha kapital kiritish orqali ichki jamg'armalar yetarli bo'lmagan sharoitda investitsiya bo'shlig'ini qisqartiradi. O'zbekiston kabi tez o'sayotgan va aholi soni ortib borayotgan iqtisodiyotda ishlab chiqarish infratuzilmasi, energetika, logistika, sanoat va xizmatlar sohasida katta hajmdagi uzoq muddatli kapitalga talab yuqori bo'lib qoladi.

Ikkinchi kanal – texnologiya va boshqaruv tajribasi transferi. Xorijiy korxonalar o'zlari bilan yangi texnologik standartlar, sifat nazorati, marketing, logistika, raqamli boshqaruv va korporativ boshqaruv amaliyotlarini olib kirishi mumkin. Ushbu ta'sirning milliy iqtisodiyotga keng tarqalishi mahalliy mutaxassislarning malakasi, ilmiy-tadqiqot bazasi va korxonalarning o'zlashtirish salohiyati bilan chambarchas bog'liq [9]. Shuning uchun investitsiya siyosati ta'lim va kasbiy tayyorgarlik siyosatidan ajratilgan holda ko'rilmaligi lozim.

Uchinchi kanal – mahalliy korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi. Xorijiy investorlar mahalliy xomashyo, butlovchi qismlar, logistika, axborot texnologiyalari (IT), servis va biznes xizmatlarini xarid qilishi natijasida ichki kompaniyalarda talab va sifat standartlari oshadi. Biroq bu jarayon avtomatik emas: mahalliy KOBlar xalqaro korporatsiyalar talab qiladigan sifat, hajm, sertifikatlash va yetkazib berish intizomiga javob bera olmasa, investitsiya loyihalari import komponentiga yuqori darajada tayanib qoladi. OECDning O'zbekiston bo'yicha tahlili ham mahalliy korxonalar salohiyatining cheklanganligi yoyilish samaralarini kamaytiruvchi omillardan biri ekanini qayd etadi [4].

To'rtinchi kanal – eksport diversifikatsiyasi va global qiymat zanjirlariga

integratsiya. TTXI xalqaro kompaniyalarning savdo tarmog'i va distribyutorlik kanallaridan foydalanish orqali mahalliy ishlab chiqarishni yangi tashqi bozorlarga olib chiqishi mumkin. Bunda asosiy mezon eksportning faqat hajmini emas, balki uning texnologik va mahsulot murakkabligini oshirishdir. Agar investitsiyalar tayyor mahsulot, mashinasozlik komponentlari, elektrotexnika, farmatsevtika, IT xizmatlari, agrosanoat qayta ishlash kabi yuqori qo'shilgan qiymatli yo'nalishlarga kirsam, TTXIning to'lov balansi va mehnat unumdorligiga ta'siri kuchliroq bo'ladi.

Beshinchi kanal – bandlik va inson kapitali. Xorijiy investitsiyalar bevosita yangi ish o'rinlari yaratishdan tashqari, xodimlarni o'qitish, xalqaro mehnat standartlari va yangi professional kompetensiyalarni shakllantirish orqali uzoq muddatli samarani yuzaga keltirishi mumkin. Shu bilan birga, kapital sig'imi yuqori loyihalarda investitsiya hajmi katta bo'lsa-da, yaratiladigan ish o'rinlari soni cheklangan bo'lishi mumkin. Demak, investitsiya loyihalarini baholashda «jalb qilingan dollar» bilan bir qatorda «yaratilgan sifatli ish o'rni», «mahalliy xaridlar ulushi», «eksport», «texnologiya va bilim transferi» kabi natijaviy indikatorlar qo'llanishi maqsadga muvofiq.

MUHOKAMA

Olib borilgan tahlil ikki muhim xulosani beradi. Birinchidan, xalqaro kapital oqimlarining geografiyasi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar foydasiga o'zgarmoqda. 2015–2024-yillarda rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning global TTXIdagi ulushi uchdan bir qismdan yarmidan ko'proq darajaga ko'tarildi. Bu O'zbekiston uchun qulay tashqi imkoniyat yaratadi, biroq shu bilan birga Osiyo, Yaqin Sharq, Lotin Amerikasi va boshqa rivojlanayotgan bozorlar bilan investitsiya uchun raqobatni kuchaytiradi. Shu sababli nisbatan past xarajatlar yoki imtiyozlar uzoq muddatli raqobat ustunligi uchun yetarli emas.

Ikkinchidan, O'zbekistonda TTXI oqimlarining o'sishi iqtisodiy islohotlar va investitsiya muhitining yaxshilanishi bilan bir davrda sodir bo'lmoqda. 2015–2024-yillarda nominal TTXI oqimi qariyb uch baravar oshgan bo'lsa-da, TTXIning YaIMdagi ulushi 1,06–3,44 foiz oralig'ida tebrangan. Bu iqtisodiy rivojlanish nuqtayi nazaridan investitsiyalarni faqat agregat hajm orqali baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Ayniqsa, investitsiya portfelida kapital sig'imli energetika va xomashyo loyihalarining ulushi yuqori bo'lsa, ishlab chiqarish, bandlik, innovatsiya va mahalliy biznesga ta'sir nisbatan notekis bo'lishi mumkin [4].

TTXIning ta'sirini kuchaytiruvchi markaziy tushuncha – o'zlashtirish (absorbtiv) salohiyatidir. Mahalliy moliya bozori rivojlangan, professional kadrlar yetarli, raqobat mexanizmlari ishlaydigan va mahalliy yetkazib beruvchilar salohiyatli bo'lgan iqtisodiyotda xorijiy investitsiya ko'proq yoyilish samarasi hosil qiladi [9–11]. O'zbekiston uchun bu investitsiya siyosatini alohida sektor sifatida emas, balki sanoat siyosati, eksport siyosati, raqobat, xususiylashtirish, ta'lim, innovatsiya va hududiy rivojlanish bilan integratsiyalangan mexanizm sifatida ko'rish zarurligini anglatadi.

Shuningdek, TTXI bilan bog'liq potensial xatarlarni ham hisobga olish lozim. Birinchidan, foyda va dividendlarning repatriatsiyasi kelgusida to'lov balansining birlamchi daromadlar hisobvarag'iga bosim o'tkazishi mumkin. Ikkinchidan, xorijiy

investitsiyalarning bir necha yirik tarmoq yoki investor mamlakatlarida haddan tashqari konsentratsiyalashuvi tashqi shoklarga sezgirlikni oshiradi. Uchinchidan, mahalliy kooperatsiya past bo‘lgan loyihalarda «anklav iqtisodiyot» effekti yuzaga kelib, katta investitsiya hajmi ichki qo‘shilgan qiymat va texnologik yangilanishga to‘liq aylanmasligi mumkin. To‘rtinchidan, investitsiya jalb qilish uchun haddan tashqari keng soliq va bojxona imtiyozlari fiskal xarajatlarni oshirib, investorlar o‘rtasida teng raqobat sharoitiga salbiy ta’sir etishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari 2015–2024-yillarda global TTXI oqimlarida muhim tarkibiy siljish sodir bo‘lganini ko‘rsatdi. Jahon TTXI hajmi umumiy hisobda pasaygan bo‘lsa-da, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga yo‘naltirilgan investitsiyalar 17,4 foizga oshgan, ularning global oqimdagi ulushi esa 33,3 foizdan 57,5 foizgacha ko‘tarilgan. Demak, rivojlanayotgan bozorlar xalqaro kapitalning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Bu tendensiya O‘zbekiston uchun yangi imkoniyat yaratishi bilan birga, investitsiya uchun global raqobatning sifat jihatdan kuchayayotganini ham anglatadi.

O‘zbekiston bo‘yicha tahlil TTXI sof oqimlarining nominal hajmi 2015-yildagi qariyb 1,04 mlrd AQSh dollaridan 2024-yilda 2,99 mlrd dollargacha oshganini ko‘rsatdi. TTXIning YaIMdagi ulushi davr davomida o‘rtacha 2,34 foizni tashkil etgan va 2019-yilda 3,44 foiz bilan eng yuqori darajaga yetgan. Shu bilan birga, TTXI va real YaIM o‘shishining yillik dinamikasi to‘liq sinxron emas. Bu xorijiy investitsiyaning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri investitsiya hajmidan tashqari uning tarmoq tarkibi, amalga oshish muddati, import komponenti, mahalliy kooperatsiya darajasi, texnologik sifati va umumiy makroiqtisodiy muhit bilan belgilanadigan murakkab jarayon ekanini tasdiqlaydi.

Maqolaning asosiy ilmiy-amaliy xulosasi shundan iboratki, O‘zbekistonda TTXI siyosatining keyingi bosqichi investitsiya oqimini maksimal ko‘paytirishdan ko‘ra uning rivojlanish samarasini maksimal oshirishga yo‘naltirilishi lozim. Buning uchun yuqori qo‘shilgan qiymatli tarmoqlarni maqsadli tanlash, mahalliy yetkazib beruvchilar bilan bog‘lanishlarni kuchaytirish, texnologiya va bilim transferini rag‘batlantirish, natijaga bog‘langan investitsiya imtiyozlarini qo‘llash hamda hududiy va tarmoq diversifikatsiyasini kengaytirish zarur. Aynan shunday yondashuv xorijiy investitsiyalarni iqtisodiy o‘shishning qisqa muddatli moliyaviy manбайдan uzoq muddatli unumdorlik, eksport va innovatsiya drayveriga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNCTAD. World Investment Report 2025: International Investment in the Digital Economy. – Geneva: United Nations, 2025. – Annex tables.
2. UNCTAD. World Investment Report 2026: International Investment in a Turbulent Era. – Geneva: United Nations, 2026.
3. World Bank. World Development Indicators: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP); Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$); GDP (current US\$); GDP growth (annual %) – Uzbekistan, 2015–2024.
4. OECD. Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan.

- OECD Investment Policy Reviews. – Paris: OECD Publishing, 2025. – DOI: 10.1787/20865f29-en.
5. World Bank. Recommendations for a National Foreign Direct Investment Strategy and Roadmap for Uzbekistan: New Sources of Growth. – Washington, D.C.: World Bank, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasining «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni, 25.12.2019-yildagi O‘RQ-598-son.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni, 11.09.2023-yildagi PF-158-son.
9. Borensztein E., De Gregorio J., Lee J.-W. How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? // Journal of International Economics. – 1998. – Vol. 45, No. 1. – P. 115–135. – DOI: 10.1016/S0022-1996(97)00033-0.
10. Alfaro L., Chanda A., Kalemli-Ozcan S., Sayek S. FDI and Economic Growth: The Role of Local Financial Markets // Journal of International Economics. – 2004. – Vol. 64, No. 1. – P. 89–112.
11. Alfaro L., Chanda A., Kalemli-Ozcan S., Sayek S. Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Exploring the Role of Financial Markets on Linkages // Journal of Development Economics. – 2010. – Vol. 91, No. 2. – P. 242–256.
12. Iamsiraroj S., Ulubaşoğlu M.A. Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Real Relationship or Wishful Thinking? // Economic Modelling. – 2015. – Vol. 51. – P. 200–213. – DOI: 10.1016/j.econmod.2015.08.009.
13. Iamsiraroj S. The Foreign Direct Investment–Economic Growth Nexus // International Review of Economics & Finance. – 2016. – Vol. 42. – P. 116–133. – DOI: 10.1016/j.iref.2015.10.044.